

Význam marxistické sociologie práva

Marxistická sociologie zaměřuje svoji pozornost na celek společenské reality i na jednotlivé dílčí úseky této společenské reality. Velmi významnou oblastí této reality je oblast práva. Marxistická sociologie práva, která se u nás úspěšně rozvíjí, je relativně mladou vědní disciplínou, kolem níž nejsou ještě vyřešeny všechny problémy.

I.

Marxistická sociologie práva je na rozdíl od nemarxistické sociologie práva, která se štěpí na mnoho škol a směrů, jednotná ve svém teoretickém a metodologickém východisku — jejím základem je historický a dialektický materialismus. Důležitým metodologickým principem marxistické sociologie práva je skutečnost, že neodtrhuje sociologický aspekt práva od aspektu normativního, jak je to časté u nemarxistických koncepcí. Přes toto jednotné teoretické a metodologické východisko neexistuje však dosud u nás jednoznačné pojetí sociologie práva, ať už jde o její místo v systému věd, nebo o její předmět. Je to způsobeno jednak relativní novostí této disciplíny, jednak skutečností, že se jí zabývají právníci i sociologové. Postavení marxistické sociologie práva (a tím nepřímě i její předmět) je interpretováno v podstatě dvojím způsobem [Dojčák 1967 : 101 an.] :

- 1) Sociologie práva je samostatný vědní obor, a to:
 - a) speciální sociologická disciplína;
 - b) relativně samostatná část teorie státu a práva;
- 2) Sociologie práva je jen specifickou metodou právní vědy, je jen aplikací sociologických metod na oblast práva.

Pojímat sociologii práva jako aplikaci sociologických metod na oblast práva je na

první pohled nedostačující. Pokud by tyto aplikované metody nebyly doprovázeny teorií, hrozilo by nebezpečí „plochého empirismu“. Pokud by tuto teorii chtěla poskytnout právní věda, musela by se „sociologizovat“.

Většina autorů, kteří se u nás sociologií práva zabývají, považují sociologii práva za relativně samostatnou část teorie státu a práva. Je to podmíněno především tím, že se sociologií práva u nás zabývají převážně právníci: potřeba rozpracování sociologie práva se totiž projevila právě na půdě právní vědy (zvl. v teorii státu a práva), a poněvadž se touto problematikou marxistická sociologie zatím nezabývala, začala ji řešit sama právní věda. Začlenění sociologie práva do teorie státu a práva však pro sociologii práva znamená určité omezení šíře pohledu, dochází k určitému zúžení problematiky sociologie práva. Sociologie práva pak studuje převážně vzájemný vztah právních norem a právních vztahů a vztah právních norem a právního vědomí. Toto pojetí obsahu sociologie práva nacházíme u velké části našich autorů; pokud jdou někteří z nich dále, pak je to způsobeno především vlivem práce A. Podgóreckého [Podgórecki 1966 : 13 an.], na niž všichni naši autoři navazují. Nejprůměrnější je chápat sociologii práva jako speciální sociologickou disciplínu, jejímž referenčním rámcem je celek společenské reality.

Marxistická sociologie práva vychází z marxistického sociologického chápání práva. V čem spočívá toto marxistické sociologické chápání práva? Právo je velice složitý společenský jev, který lze studovat z několika stránek: z hlediska aplikace je právo souborem norem, z hlediska působení na společnost je právo souborem právních vztahů; do oblasti práva je třeba zahrnout i právní vědomí. Právo tedy nelze chápat jen jako soubor

právních norem, ale jako velmi složitou oblast společenského života. Obecný sociologický přístup ke studiu kteréhokoli společenského jevu vychází především ze dvou hledisek: z hlediska sociální (a zvláště třídní) determinace společenského jevu a z hlediska jeho působení na společnost. Sociologie tedy přistupuje k právu jako ke složitému společenskému jevu, který je významně sociálně determinován a který sám výrazně působí na společenskou realitu. Ne každé takovéto sociologické chápání práva je ovšem marxistické: například Bláhova koncepce sociologie práva [Bláha 1968 : 259 an.] je typickým příkladem nemarxistického sociologického chápání práva. Za marxistický lze označit pouze takový přístup, který vychází z historického a dialektického materialismu, tedy z třídního pohledu na společenskou realitu.

Marxistickému sociologickému chápání práva předcházela celá řada nemarxistických nesociologických a nemarxistických sociologických koncepcí práva. Z nemarxistických nesociologických koncepcí práva, které částečně jako metodologická východiska přístupu k právu v určité době přežívají dodnes, jsou to především přirozenoprávní teorie (Grotius, Hobbes, Puffendorf, Locke, J. J. Rousseau), historicko-právní škola (Savigni, Puchta, Eichhorn), pozitivistické pojetí práva a jeho vrchol — normativní škola právní (Kelsen, Weyr) a psychologický směr (Petraszynski). K nemarxistickým sociologickým koncepcím práva lze zařadit již Montesquieuovu teorii „ducha zákonů“, Gumploviczovu teorii násilí, Duguitovu teorii solidarismu, Kantorowiczovu teorii „volného práva“ a Heckovu teorii „zájmové jurisprudence“. Ve vlastním slova smyslu pak k nemarxistickým sociologickým koncepcím práva patří především nemarxistická sociologie práva, kterou lze rozdělit do čtyř základních směrů:

- 1) sociologicky pěstovaná právní věda (Ehrlich, Pound, Stone aj.);
- 2) politicky orientovaná právní věda (Laswell, McDougall);
- 3) úzce empirická sociologie práva (Llewellyn, Frank, Strodtbeck);
- 4) teoretická a teoretickoempirická socio-

logie práva (Gurvitch, Timasheff, Evan, Parsons, Bláha, Chalupný aj.).

Marxistické sociologické chápání práva stojí na konci dlouhé vývojové řady názorů na povahu práva jako jediné skutečně vědecké chápání práva. Jeho základem se stalo Marxovo a Engelsovo vystižení práva v *Manifestu komunistické strany* [Marx 1951 : 38], kde je právo charakterizováno takto: „Vůle vládnoucí třídy povýšená na zákon, vůle, jejíž obsah determinují materiální podmínky života dané třídy“. Na základní rozpracování marxistického chápání práva klasiky marxismu-leninismu navázala celá řada marxistických autorů. Rozvoj marxistické sociologie práva přitom není příznačný jen pro nás, k jejímu velkému rozmachu došlo i v SSSR, Polsku a NDR. Nejen u nás, ale i ve zmíněných socialistických zemích byla realizována celá řada výzkumů zaměřených především na otázky právního vědomí občanů, na cesty zprostředkování znalosti právních norem, na společenskou efektivnost a prestiž práva apod. Za zmínku stojí rozsáhlý polský reprezentativní výzkum úrovně společenské znalosti práva a faktorů, které určují diferenciaci této společenské znalosti práva. Výzkum proběhl v roce 1970 na výběrovém souboru 2200 respondentů; jeho autory byli zkušení teoretikové z této oblasti — A. Podgórecki a A. Kojder [Kojder 1972 : 225 až 239]. U nás pak byl například proveden ČSVÚPSV rozsáhlý výzkum zaměřený na možnost právní regulace stability pracovního poměru a na znalosti pracovních právních předpisů. Složitější je však situace na naší teoretické frontě. Volání po rozvoji sociologie práva u nás v období před rokem 1970 často otevíralo dveře některým nemarxistickým nebo přímo protimarxistickým názorům, které ve své konečné podobě znamenaly ústup z marxistických pozic. Jako příklad lze uvést Kubešovo pojetí sociologie práva [Kubeš 1970 : 95 až 106], které se snažilo „tvůrčím“ skloubením kritické ontologie N. Hartmana a marxismu vytvořit „ucelené“ pojetí sociologie práva. Ve skutečnosti znamenalo opuštění zásad historického a dialektického materialismu. Podobně i někteří další představitelé naší sociologie práva přišli s nesprávnými koncepcemi, které více

nebo méně opouštěly třídní pozice, zvláště F. Šamalík, zčásti také M. Lakatoš a další. Zmíněné nemarxistické pozice některých teoretiků sociologie práva signalizují skutečnost, kterou nelze při rozboru sociologie práva opomíjet: Marxistická sociologie práva musí vycházet z příbuzných vědních oborů, pro něž je právo také předmětem studia — z právních věd, z marxistické filozofie (zvláště z historického materialismu), z vědeckého komunismu a některých dalších vědních oborů a musí navazovat na obecnou marxistickou sociologickou teorii. Přístupy těchto příbuzných vědních oborů se navzájem doplňují, fragmentální pohled jedné vědy není dostačující. Marxistickou sociologii práva je tedy třeba budovat na skutečně marxistických základech, v návaznosti na příbuzné vědní obory a v úzkém sepětí se společenskou praxí, zprostředkovanou zvláště empirickými sociologickými výzkumy.

II.

Pokud jde o vymezení předmětu sociologie práva, je jím především vzájemný vztah práva a společenské reality. Vedle konkrétního působení práva na společenskou realitu a společenské reality na právo, studuje sociologie práva také otázku, jakým způsobem obecně právo ve společnosti vlastně působí, a otázku společenských funkcí práva, jeho společenské úlohy a celkového významu pro společnost. Problematika sociologie práva se tedy rozpadá na tři základní okruhy:

- 1) vzájemný vztah práva a ostatní společenské reality;
- 2) obecný mechanismus působení práva ve společnosti;
- 3) společenské funkce, úloha a význam práva ve společnosti.

Při rozboru vzájemného vztahu práva a ostatní společenské reality lze vyjít z obecného sociologického modelu, přičemž referenčním rámcem sociologie práva je celá společenská realita. Problematika vzájemného vztahu práva a ostatní společenské reality se aplikací tohoto modelu rozpadá na zkoumání vzájemného vztahu:

- práva a jednotlivých oblastí společenského života (sociologie práva studuje

jak právo ovlivňuje techniku, ekonomiku, politiku, morálku, výchovu, umění, vědu a další oblasti společenského života a jak na druhé straně tyto oblasti společenského života ovlivňují právo — především jak je právo determinováno ekonomikou a politikou);

- práva a společenských skupin (jde zde o analýzu podílu jednotlivých společenských tříd a vrstev, případně skupin biosociálních, teritoriálních, etnických
- aj. na tvorbě a aplikaci práva a současně o analýzu vlivu práva na vztahy mezi společenskými třídami a na vztahy mezi dalšími společenskými skupinami, přičemž sociologie práva vychází z hegemonního postavení dělnické třídy a její strany);
- práva a společenských činností a procesů (sociologie práva studuje například efektivnost právních úprav pracovní činnosti, rekreace a dalších společenských činností a některých společenských procesů a současně vliv rozvoje lidské činnosti na změnu právních norem);
- práva a patologických jevů (středem zájmu je například možnost právní regulace některých patologických jevů, jako je alkoholismus, narkomanie aj. a vliv existence těchto patologických jevů na nutnost právní regulace).

Sociologie práva ovšem nezkoumá tyto jednotlivé položky izolovaně, jak by se z výčtu mohlo zdát; naopak vychází ze skutečnosti, že některé oblasti společenského života jsou dominantní a determinující (ekonomika a politika) a jiné méně podstatné; podobně nelze souřadně pojímat ani společenské skupiny, činnosti a procesy. Navíc musí sociologie práva vycházet z dialektické jednoty společenské reality. Předem je ovšem třeba říci, že ne všechny společenské vztahy je nutno právně regulovat, velká část společenských vztahů je regulována jinak — morálně, politicky, ekonomicky ap.

Kromě zkoumání práva v uvedených konkrétních sférách jsou předmětem sociologického výzkumu obecné mechanismy působení práva na společenskou realitu. Z tohoto hlediska je zkoumána řada složitých jevů, zvláště pak:

1) *Problematika právního vztahu.* Právní vztah lze chápat buď jako soubor oprávnění a povinností vyplývající z určité právní normy, nebo jako realizovaný právní vztah, tj. jako reálný společenský vztah regulovaný právem. Vztah mezi právními vztahy modelovými a reálnými je důležitý pro společenské působení práva, P. Dojčák [1967 : 66—68] tento vztah charakterizuje pojmy možnost a skutečnost. Výstižně lze vztah mezi těmito dvěma formami právních vztahů charakterizovat jako určité napětí, představující účinnost společenského působení právních norem. Analýzou reálných právních vztahů ve společnosti zjišťuje sociologie práva jeho společenské působení.

2) *Problematika právního vědomí.* V nejširším smyslu zahrnuje pojem právní vědomí i samo pozitivní právo, většinou se však pojmu právní vědomí užívá v užším smyslu, kdy se jím rozumí souhrn představ a názorů lidí na právní normy, právní vztahy, právní a právnícké instituce a na ostatní právní jevy. Toto právní vědomí se projevuje ve dvou základních formách [Spirkin 1971 : 398]:

- a) jako představy (tj. společenská znalost práva) členů společnosti o právu a jejich názory (tj. společenské hodnocení práva) na ně;
- b) jako právní teorie a ideologie.

V rámci problematiky právního vědomí zkoumá sociologie práva především úroveň společenské znalosti práva, informační kanály zprostředkující společenskou znalost práva a společenské hodnocení práva. Pokud jde o společenskou znalost práva *de lege lata*, lze říci, že řada provedených výzkumů ukázala obecně nízkou úroveň společenské znalosti práva. Přes tuto nízkou znalost práva a platnost právní zásady „*ignorantia iuris non excusat*“ nedochází však k častému porušování práva, neboť právo často koresponduje s jinými společenskými normativy (zvl. morálními). Znalost práva není tedy pro jeho dodržování předpokladem nutným ani dostačujícím. Tato skutečnost však platí jen pro dodržování práva v obecných rysech, nestačí k tomu, aby se člověk mohl orientovat ve většině právních vztahů. Znalost právních norem je základním

předpokladem jejich efektivity. V souvislosti s právním vědomím je třeba studovat i informační kanály, jimiž se tato znalost zprostředkovává. Informační kanály jsou velmi různorodé a ovlivňují kvalitu předávaných informací. Sociologie práva proto studuje podíl jednotlivých informačních kanálů na společenské znalosti práva, právě tak jako jejich efektivity a kvalitu. Společenské hodnocení práva, nebo — jak říká Podgórecki [1966 : 50 až 53] — právní citění, představuje oproti společenské znalosti práva ve vztahu k pozitivnímu právu hledisko *de lege ferenda*, kdy občané hodnotí právní normy v konfrontaci s ostatními společenskými normami a hodnotami. Právní citění znamená pro pozitivní právo významný stimul efektivity, pokud je toto právní citění v konsonanci s právními normami. Právní normy, které jsou v disonanci s právním citěním, jsou málo efektivní, a chce-li přesto zákonodárce prosadit jejich dodržování, musí se uchýlit k ostřejším sankcím. Je proto žádoucí, aby zákonodárce právní citění společnosti znal a bral na ně ohled při právních úpravách společenských vztahů (rozpor některé právní úpravy a právního citění může být ovšem také záměrný).

3) *Problematika veřejného mínění o některých právních otázkách.* Veřejným míněním obecně rozumíme souhrn názorů jednotlivých společenských skupin i celé společnosti, v nichž se zrcadlí hodnocení některých významných nebo aktuálních problémů společenského života. Předmětem veřejného mínění se často stává i právní oblast — některé významnější právní normy, právní vztahy nebo i činnost právních a právníckých institucí. Veřejné mínění o některých právních otázkách úzce souvisí s právním vědomím, nelze je však ztotožnit. Předmětem veřejného mínění o právní oblasti se stávají jen některé z problémů právního charakteru, a to většinou po dobu, kdy jsou společensky aktuální.

4) *Činnosti institucí realizujících právo.* Tyto instituce lze rozdělit do dvou skupin:

- a) instituce, které samy realizují právní normy — zvláště národní výbory aj.;
- b) instituce, které dohlížejí na dodržování

právního řádu ve společnosti — především soudy a prokuratura.

Kvalita činnosti obou skupin institucí je pro společenské působení práva velmi důležitá.

5) *Sociálně psychologický vliv práva na lidské chování.* Společenské působení práva se realizuje přes vědomou činnost individuí prostřednictvím působení na složitý mechanismus lidského chování. Znalosti tohoto mechanismu lze využít ke zvýšení účinnosti společenského vlivu práva.

6) *Vztah právní sankce a společenského působení práva.* Jedním z nejpodstatnějších znaků právních norem je zajištění jejich dodržování právními sankcemi, podepřenými státním donucením. Právní sankce plní u právní normy dvě základní funkce: a) je výstrahou proti možnému porušování práva; b) je trestem za protiprávní jednání.

Stanovení rozsahu sankce by se s ohledem na tyto dvě funkce mohlo poněkud lišit. S tím právě souvisí otázka adekvátnosti právní sankce. I zde může sociologie práva výrazně pomoci rozбором právního citění společnosti. Právní sankce musí totiž respektovat jak hledisko výstrahy, tak i hledisko „spravedlivého“ potrestání.

Rozbor jednotlivých článků mechanismu společenského působení práva tedy sleduje především zvýšení účinnosti společenského působení práva.

Problematika společenských funkcí, úlohy a významu práva ve společnosti je v jistém smyslu určitým shrnutím celé problematiky sociologie práva. Sociologie práv zkoumá, které funkce a jak právo ve společnosti plní a konfrontuje je s funkcemi, které by při stoprocentní efektivnosti plnit mělo (mezi tím co „je“ a tím co „býti má“ neexistuje zásadní rozpor, jako ho uměle a nesprávně postulovala normativní škola právní, naopak, společenská realita tvoří totalitu: svět „chtění“ vyrůstá z toho co „je“, a to co „býti má“ zpětně působí na to co „je“).

III.

Sociologie práva znamená přínos především pro právo a právní vědy. V obecné rovině představují obecná marxistická sociologie a sociologie práva významný

teoretický a metodologický přínos ke studiu práva ve třech základních směrech:

- 1) mohou právním vědám poskytnout soubor sociologických pojmů a kategorií, které usnadní řešení řady složitých problémů;
- 2) umožní aplikovat obecné sociologické zákony a sociologické teorie na právo;
- 3) právní vědy mohou rovněž využít metodologickou „výzbroj“ sociologie (soubor metod a technik) pro řešení vlastních problémů.

Vedle tohoto obecného teoretického a metodologického přínosu je však mnohem významnější přínos vlastního studia sociologie práva.

V oblasti právní teorie (především teorie státu a práva) může sociologie práva přispět k rozboru podstaty, funkcí a úlohy práva. Může dále přispět k rozpracování řady obecných právních pojmů, zvláště pokud jde o sociologické aspekty, dotýkající se například vymezení pojmu práva, právního vztahu apod.

Také v oblasti právní politiky (resp. její praktické stránky — tvorby práva) má sociologie práva své uplatnění. Výzkum společenského působení práva je přínosem pro zvědčení právní politiky, a tedy tvorby práva. Tvorba socialistického právního řádu vyžaduje respektování společenské reality, její dynamiky a vývojových tendencí. Právní normy nesmí být zbytečné nebo neúčinné či vyvolávat druhotné a nezamýšlené negativní účinky. Tím, že studuje účinnost společenského působení jednotlivých právních předpisů (i práva jako celku), může sociologie práva poskytnout vodítko pro vytvoření relativně dokonalé právní úpravy určitého právního vztahu.

Další pole působnosti sociologie práva je v oblasti interpretace a aplikace práva (bez přehlížení významu normativní stránky právní normy). Právní norma je (jako každá norma) obecným pravidlem, které je nutno v jednotlivých případech konkretizovat, aplikovat na individuální případ. Interpretace a aplikace právních norem tedy vyžaduje znalost širšího sociálního kontextu. Právník má určitou nutnou volnost při rozhodování a bylo by vhodné, aby tato „volnost“ byla do určité míry

podložena sociologickým pohledem na právo. Znalost účinnosti společenského působení určité právní normy umožňuje její adekvátní aplikaci, která zabraňuje především recidivě porušení právní normy. Interpretace a aplikace určité právní normy musí také reagovat na aktuální změny společenských vztahů, což právě nejlépe může registrovat sociologie práva.

Nejvýznamněji může být sociologie práva využita při výzkumu společenského působení práva, tedy sociálního dopadu právních norem. Právo není jen souborem právních norem, je souborem právních vztahů (skutečné jednání lidí v určitých, právem upravených společenských vztazích). Sociologie práva zkoumá vztah mezi právními normami a skutečným chováním lidí, tj. zkoumá, zda lidé jednají ve shodě s právem, nebo naopak právo nedodržují (popřípadě z jakých příčin). Umožňuje tak zjistit účinnost společenského působení jednotlivých právních norem i práva jako celku, zjistit jak plní právo ve společnosti své sociální funkce, zda tvorba práva a interpretace a aplikace práva odpovídají současnému stavu a tendencím vývoje společenských vztahů.

Sociologie práva může být prospěšná takřka celé oblasti práva: právní teorii, stejně jako tvorbě práva, interpretaci a aplikaci práva i výzkumu jeho společenského působení. Lze proto jen uvítat současný zájem právní vědy o poznatky sociologie práva, tím spíše, že se sociologie práva pěstuje především v právnických institucích. Rozvoj sociologického zkoumání práva totiž nejvíce prospěje právě samotné právní teorii a především právní praxi.

Literatura

- Bláha, I. A.: *Sociologie*. Praha, Academia 1968.
Dojčák, P.: *Právo a sociológia*. Bratislava, VSAV 1967.
Kojder, A.: *Dwa rodzaje wiedzy o społecznej znajomości prawa: spekulatywne i empiryczne*. Studia sociologiczne 43, 1972, č. 2.
Kubeš, V.: *Právní sociologie a právní filosofie*. Sborník prací FF brň. university, B 17. Brno 1970.
Marx K. — Engels B.: *Manifest komunistické strany*. Praha, Svoboda 1972.
Ovesný, M.: *Model of special sociology*. Sbor-

ník prací FF brň. university, G 14. Brno 1970.

Podgórecki, A.: *Sociologie práva*. Praha, Svoboda 1966.

Spirkin, A. G.: *Učebnice marxistické filosofie*. Praha, Svoboda 1971.

Резюме

Вечержа М.: Значение марксистской социологии права

Требования общественного развития заставили нацелить социологические исследования и на такую значительную область общественной действительности, какой является область права. Поэтому у нас постепенно с успехом развивается марксистская социология права. Это относительно молодая научная дисциплина, на которую еще не существует единой точки зрения, несмотря на то, что теоретические и методологические исходные положения исследователей совпадают. Большинство авторов, занимающихся у нас социологией права, считают ее относительно самостоятельной частью теории государства и права. Это обусловлено прежде всего тем, что социологией права занимаются главным образом юристы. По мнению автора более плодотворным является понимание социологии права как специальной социологической дисциплины, так как в этом случае социология права вписывается во весь комплекс общественной действительности. Марксистская социология права занимается изучением социальной (в особенности классовой) обусловленности права, воздействием права на социальную действительность, общим механизмом общественного воздействия права, равно как и общественной функцией, ролью и значением права в обществе.

Разработка марксистской социологии права является вкладом прежде всего для права и юридической науки: для правовой теории, равно как для правотворчества, для интерпретации и применения права и для его общественного воздействия. Поэтому современный интерес к правовой науке и знаниям социологии права можно только приветствовать. Развитие социологического исследований права больше всего будет полезно правовой теории как таковой и в частности правовой практике.

Summary

Večeřa M.: Significance of the Marxist Sociology of Law

Social need has called forth the necessity to orientate sociological research also at a very significant area of social reality — namely the sphere of law. This is why, in this country, the Marxist sociology of law is being successfully developed. It is a relatively young scientific discipline about which, for the time being, there exists no uniform view — in spite of concurrent theoretical and meth-

odological starting points. Most authors concerned with the sociology of law in this country conceive this discipline as a relatively independent part of the theory of state and law, this being conditioned primarily by the fact that, for the most part, it is lawyers who are engaged in the sociology of law. It seems more effectual to regard sociology of law as a special sociological discipline, since, in this case, its system of reference is social reality as a whole. The Marxist sociology of law studies the social (and particularly the class) determination of law, the impact of law on social reality, the general mechanism of the social operation of law, as well as the

social functions, the role and the significance of law in society.

The development of the Marxist sociology of law represents, in the first place, a positive contribution to law and the science of law: to the theory of law as well as to the formation of law, to the interpretation and application of law and its social operation. In this connection, the contemporary interest taken by jurisprudence in the findings gained by the sociology of law is to be most welcomed. In fact, the development of sociological research in the area of law will prove most advantageous to the theory of law itself, and especially to the practice of law.